

טרילוגיה 1
הספר 1: ישראל שלי
מוסקבה, 1971-1972
מהדורה ראשונה: ירושלים, 1992
עברית: דוידה קרול
מהדורה שנייה: 2004
עריכה והבאה לדפוס – אברהם שלוין
מהדורה שלישית: 2008

מוסקבה, 4 באוגוסט 1971
אל הרשות לענייני פרסום בריה"מ
אל אגודת הסופרים בריה"מ
אל "ליטרטורניה גזטה"

ביוני 1971 הגשתי לשמונה בתי הוצאה לאור במוסקבה בקשה לפרסם את ספרי "ישראל שלי".

ארבע הוצאות לא ענו לי כלל. שלוש הוצאות הזמינוני אליהן והודיעוני על סירובן לפרסם את ספרי. והשמינית הודיעה, שכבר טיפלה במידה מספקת בנושא המוצע על-ידי ביצירות אחרות שההוצאה לאור פרסמה, ובעיקר בספרו של איבנוב "זהירות: ציונות!" היום, בארבעה באוגוסט 1971, לאחר שההוצאה לאור השמינית סירבה לקבל את ספרי, אני יושב לכתוב את שורותיו הראשונות.

זמן רב ציפיתי לרגע זה. פקפקתי בכוחותי, אך חיכיתי, כי אותו רגע לא יכול היה שלא להגיע – רגע שבו אומר סוף-סוף: "היי שלום, רוסיה. עודנו כאן, אולם במחשבותינו אנחנו כבר שם, אצלנו, בביתנו. וכשנהיה שם, ניזכר לא אחת: 'התזכור?' וזכרוננו יבחר רק את הטוב. כזאת נזכור אותך".

...ויום יבוא, ואנו נשב בבית, מעבר לחלון תעלה המולתה של עיר עברית. זה יישמע באוזנינו כבלתי-מציאותי, ובהרגשה זו אולי גם נרד אלי קבר.

ילדינו לא יבינו את תסביכינו; הם יהיו שונים. רבים מביניהם יעזבו את ביתם ויפוצו במרחבי העולם. אולם בכל מקום שלשם תישאם הרוח ידעו שיש להם בית אשר אליו הם יכולים גם לא לחזור, אך הבית הזה יהיה, וגורלם יהיה שונה מזה שהיה לנו.

אוגוסט 1971

אני מסובב את גלגל-הזמן. יש שהוא מטילני שלושים שנה קדימה – מה תהיה התקופה החדשה עבורנו, היהודים? ויש שיחזירני תשע-עשרה מאות שנה אחורה, אל חומותיו ההרוסות של בית-המקדש.

בפעם הראשונה היה קשה לסובב את גלגל-הזמן – הייתי קטן. משום-כך נע הגלגל רק עד השריטות של עלבונות יום האתמול ויום המחר, המבטיח עלבונות חדשים. ולאחר-מכן המשכתי לסובב מדי יום ביומו, ומרוב שימוש יתר נשחקו השריטות בגלגל-הזמן ורק חריציו העמוקים של עמי נותרו. ועל-פני חריצים אלו מסובב אני עתה את הגלגל...

את אלה שנותרו בחיים הריצו והדפו בדחיפות בגב באמצעות נשק. ושם, מעבר לגב, נותרה אדמתם הקדושה של האבות. מלפנים השתרע העולם כולו, אולם בלא ארץ מולדת, כלומר: בלא דבר. וכשכבר נדמה שאבד טעמם של החיים, קם וניעור טעם חדש:

אנו נשוב אליך, ירושלים!

והם נדדו על-פני העולם, בנו בתים זרים, גידלו גנים לא להם, אך טעם החיים המחודש הפיח בהם כוח והם יכלו להתקיים.

לפעמים דימו בנפשם, שבונים הם את ביתם ומגדלים את גנם-שלהם ושאינ טעם אחר לחיים מאשר לבנות בית זה ולגדל גן זה. וכשרצו לחוש בתוך אלה כבשלהם היו מגרשים אותם הלאה... הלאה... ושוב צעדו על-פני העולם כדי לבנות בתים לא להם ולגדל גנים של נוכרים. ואז שוב שאבו כוחות מצו-החיים שהורישו להם אבות-אבותיהם:
אנו נשוב אליך, ירושלים!

...ישנם עמודים על-פני האדמה, ועל העמודים – חצים. החצים מצביעים על שמות ערי עולם מפורסמות ועל המרחק עדיהם. מציבי עמודים אלה הם לצים ויצורים יוצאי-דופן; לעתים רחוקות – גם הפקידים. ליד העמודים מסתובבים תיירים ומחפשים את ציון-הדרך, המצביע על העיר הקרובה ללבם, מסתכלים במבט מהיר ומפוזר אל הכיוון – האם זה שם? ודאי זה שם, שהרי החץ מצביע. המצלמות נשלפות ומתקתקות, כשהן מכוונות לאותו חץ וקובעות את מספר האפסים הרב.

דומה שהכתבים כבר מיצו את כל האפשרויות לספק עניין לכול על-ידי סיפור על אי שומם ועליו ילידים מספר, ובלב האי ניצב עמוד ובו חצים משביבי-עץ שהים פלט.
אבל בעולם יש עוד עמוד שעמי מצב בכל אשר יהיה.
אבל בעולם יש עוד חץ שכוון על-ידי מצפן מדויק – לבו של עמי.
אבל בעולם ישנה עוד עיר שהמרחק אליה אינו נמדד במספר האפסים, אלא בכוח חלומו של עמי.

...האב. אין הוא יכול שלא לדעת שהוא עומד למות, גם אם יסתירו זאת ממנו ככל שיסתירו. אך השאלה הראשונה היא "איך שם?" וכך לאורך כל החיים. ככל האפשר יותר בשקט. בלתי נשמע כמעט. רק בעיניים.
והנה קרב הקץ. העיניים עדיין מסוגלות להביע. הן מביעות...
לעולם לא אגדיר זאת אחרת מאשר:
אנו נשוב אליך, ירושלים!
אני מכסה אותו במגן-דוד למען יראה העולם שהיהודי, גם אם היו חייו כאשר היו – תמיד ימות יהודי.

ואני נושא לידו תפילה, למען ישמע העולם:
אנו נשוב אליך, ירושלים!

ספטמבר 1971

עולמנו הגשמי הולך ומתקרב אל בתי. הוא הורס את הארמון הנפלא של עולמה שהקימה, ועוד מעט ייערמו לרגליה שברי ארמונה והיא תפרוץ בבכי מר, כפי שבוכים כל ילדי העולם כשהורסים את יצירותיהם.

אולם יש שוני בין ילדים אלה ובין בתי, כי הם עוד יצחקו לאחר שיאהבו את ארץ אבותיהם הקודרת, שנמצאה בלתי-מתאימה לארמונותיהם הנפלאים וכל אחד יאהב את ארצו כפי שהיא, מכיוון שהיא ארצו ואין אחרת וצריך לחיות ולהיות אחראי לילדיך. ועיני הילדים יתמלאו בכל הדברים האלה.

אולם עיני בתי תתמלאנה ביגונו של עמי בשל רגש שלא ידעה לחוש – רגש שהוא החשוב מכול בחיי האדם: לדעת לאהוב משהו כפי שהוא, לדעת לאהוב את אדמת אבותיך שעל-אף היותה קודרת היא שלך.

ויום יבוא והיא תאמר:

אנו נשוב אליך, ירושלים!

מתוך מכתב אל ראסול גמזאטוב, מחברו של הספר "דגסטן שלי":

"בתי חזרה הביתה ושאלה: 'אבא, האם אנו יהודים?'"

אף אני שאלתי זאת כמוה את אבי...

עתי גם היא נוטלת חלק במירוץ השליחים של הדורות והנה עוד דור נוטל חלק במירוץ זה.

ועולים בזכרוני שורות מספרך: 'רע לו, ללוחם, אם מתנפלים עליו בחרבות כמה אנשים בבת-אחת. אין הוא יכול להתגונן גם מלפנים וגם מאחור בו-זמנית. אך אם ימצא סלע שאפשר יהיה להישען עליו, לא יהיה המצב רע כל-כך: לוחם זריז וחזק יכול לגבור גם על שניים גם על שלושה אויבים אם גבו נשען אל סלע. דגסטן היא אותו סלע עברי. היא עוזרת לי להחזיק מעמד ברגעים הקשים ביותר.'

כן, כזו היא דרכו של העולם. אבל אז, כאשר עוד לא הייתי מה שאני כיום, לא יכולתי להסכים לזאת. רציתי להיות אזרח העולם. אז קרוב לוודאי הייתי צוחק לשורות אלה מתוך ספרך: 'דגסטן הקטנה שלי והעולם הגדול שלי – שני פלגים המתאחדים לזרם אחד בהגיעם אל הגיא. שתי דמעות משתי עיניים הזולגות על שתי הלחיים ומוצאן מאותו צער או מאותה שמחה.'

אולם אני רציתי להיות אזרח העולם. הרי לא הציעו לי ברירה.

הייתי מתיישב ברכבת, גומא מרחקים ומהרהר: שתהיינה לי רכבות כל-כך רבות עד שלא אוכל לזכור את כולן, ושהן תדהרנה לכל הכיוונים, לכל הארצות. כשאני נצמד אל זגוגית החלון, הסתכלתי בשקיקה בערבות קזחסטן ובגנים של אוקראינה, ביערות בלורוסיה ובשדותיה של רוסיה. המשכתי להביט גם כשכבר לא היה אפשר לראות דבר, פרט לדמותי המשתקפת בזגוגית החלון. חיפשתי משהו ולא יכולתי למוצאו.

הייתי מתיישב בסירה וחותר. מתרחק הלאה-הלאה, צד במבטי את פריחתן המהירה של הטונדרה שבצפון, את ריחות הטייגה שבמזרח, את נתזי הים המלוחים שבדרום. ארץ מדהימה – יש בה הכול; אולם אני חיפשתי עוד משהו ולא יכולתי לתפוס אותו.

עליתי בהרים וטיפסתי מעלה-מעלה.

היה קשה. רציתי להישען על סלע, אך כל הסלעים היו כבר תפוסים – אחרים כבר נשענו עליהם.

'הישען על הכול בבת-אחת' – יעצו לי, כאשר הם מסתדרים להם ביתר נוחיות. ואני הוספתי לטפס מעלה-מעלה.

מעלה מעל לאדמה, אדמה מחולקת לפיסות-פיסות – תפוסה.

מעלה-מעלה, כדי שלא לראות דבר.

מעלה-מעלה, כדי שלא לשמוע דבר.

מעלה-מעלה – לא רציתי לדעת דבר.

אולם יותר מעלה – רק שמים.

אותם שמים לכולם.

אולם אינני אלוקים שאחיה בשמים.

אני רק בן-אדם.

וירדתי אל האדמה אל אותה חלקת-אדמה, שאליה נשאוני רוחות של אלפיים שנה. אך בטרם חזרתי אל האדמה סקרתי אותה, את כולה. מכאן היא נראתה עמוסת סלעים – אותם סלעים שמשעינים עליהם את הגב.

ואני מצאתי את הסלע שלי, את 'כותל הדמעות' – הכותל המערבי. אבנים גדולות וגסות ועשבים זעירים מבצבצים מביניהן...

קודם-לכן מעולם לא נהגתי לבכות.

לא יכולתי שלא למצוא את הסלע שלי, מפני שלכל אדם סלע משלו שעליו יוכל להישען, שאם לא כן לא יוכל אותו אדם להתקיים.

ובפעם המי-יודע-כמה עולות שוב בזכרוני השורות הנפלאות מתוך ספרך: 'מדוע כאשר ראיתי שוב את שבעים הבקתות המתרפקות אל רגלי הסלעים נלחץ לבי עד לכאב, עיני נתערפלו וראשי היה סחרחר עלי כאילו הייתי חולה או שיכור?'
גם לי יש פלא משלי – ישראל שלי, חלום שהביאו לי מאה דורות. לכבודם, לכבודנו, אני רוצה להיצמד אל 'כותל הדמעות' של בני עמי".
מגיעים לזאת במאוחר או במוקדם.
כל אחד בדרכו-שלו.
בזאת כוחו הבלתי-נלאה של עמי, הצועד אל ירושלים:
אנו נשוב אליך, ירושלים!

אוקטובר 1971

ושוב מסובב אני את גלגל-הזמן.
עבודת-פרך היא לסובב את גלגל-הזמן של עמי. זהו משהו ענקי שנעשה כבד בשל משאו העצום של העבר.
כל עם וגלגל-הזמן שלו, אולם לרבים הוא נבלם בהצלחה, ביציבות של העכשוויות; וטופחים עליו ומלטפים אותו בהנאה עצמית של בעלות, כי אחרת לא יכול היה להיוולד.
אולם אני מסובב את גלגל-הזמן...
אלה שנותרו בחיים הלכו. מאחור נשארו הפרעות, תאי-הגזים, בורות שבהם נקברו בני-אדם בעודם חיים, מדורות שבהם נשרפו בני-אנוש חיים. מלפנים היו רק דמעות והן נשאו אותן על-פני העולם; ולא היתה אדמה המסוגלת לספוג דמעות אלה.
וכמה סבל צריך היה לשאת כדי שמרחוק יסתמן "כותל הדמעות" ומיגון אל יגון הלך וקרבו הכותל והדבר נעשה חיוני, הכרחי, להגיע ולהביא עדיו את היגון הנורא הזה כאוצר, כמחיר אכזרי עבור האפשרות להיצמד אל הכותל.
וכמה דמעות צריך היה לשפוך כדי שיהפכו לזרמים אשר יפרצו ויציפו את כותל הדמעות – כותל אשר אבניו מסוגלות לספוג דמעות.
והנה הוא כבר קרוב מאוד, כותל הדמעות של עמי – אבנים גדולות וגסות ועשבים זעירים מבצבים מביניהן.
נותרו אך צעדים מספר.
אך הרגליים כאילו רותקו לאדמה.
נדמה שאפשר כבר להושיט יד ולגעת.
אך הידיים כאילו קשורות.
הצעדים האחרונים.
הקשים ביותר.
ואנו נבכה.
ותיבשנה עינינו כמו שמתייבשות העיניים בחיקה של אם כשהילד נצמד אליו.
אנו נבוא אליך, כותל הדמעות!

נובמבר 1971

שוב מסובב אני את גלגל-הזמן של עמי מחרץ אל חריץ. וידוע הכול, על כל חריץ וחריץ, כמו על מוצג מוזיאוני שיודעים עליו הכול: מה היה? מתי היה? היכן היה? כמה אבדו? וכמו במוזיאון, מקום ששם אינו משתנה דבר בימי חלדו של האדם לאחר שסיים את תוכנית-

הלימודים של בית-הספר – אין לו עוד מה לעשות שם, אולי רק לקפוץ ביום גשום ולהסתתר מפני המטר, לעבור מאולם לאולם, ממוצג אל מוצג ולהציץ אגב בחלון שמא פסק הגשם. כך אפשר לתלות גם על גלגל-הזמן שלט "מוזיאון".

אולם כדי להזיז את הגוש הענקי העשוי יגון ולמשש בעתיד את כל הגבשושיות האפשריות, שמא הופיעו לעמי חריצים חדשים – לשם כך צריך תחילה להטות את גוש אחורה כשאתה דוחס את כל היגון והדמעות והופך אותם לקפיץ עצום, ורק על-ידי מאמץ גדול בתחום האפשרות האנושית אפשר לפרוץ לתוך העתיד הבלתי-חדיר. הרגליים כושלות, הידיים נופלות על הברכיים, הראש צונח על הידיים.

כשאני נדחף על-ידי הצער והדמעות וחש בכל חריץ של עמי כאילו חריץ בגופי הוא, אני פורץ לתוך העתיד וממשש אי-אילו גבשושיות בלתי-ברורות – האין אלו חריצים חדשים בגוף עמי?

אלו שנתרו בחיים סובבו את גלגל-הזמן מחריץ אלי חריץ. זוהי יחידת מדידת הזמן שלהם – אתה הם נולדו ובה הם מצטיינים. היא מפירה את קשרי-הגומלין ביניהם ובין העולם הזה – עולם שבו יחידות-מדידה אחרות של הזמן כמו ימים, שנים ודורות, זורמים להם בשקט ובסדר ומתחלפים לימים, ואלו לשנים, והשנים – לדורות, והדורות – לנצח.

מורה-שעות פשוט, מכונן, מכון – והנה נגמר היום ולמחרת יהיה יום חדש. וכך יהיה בעולם זה גם מחר, גם מחרתיים. ולכל החיים בעולם הזה פירוש הדבר חיים. אך הם, על-ידי מדידת זמן זו משלהם, מוצאים את עצמם מחוץ לחיים אלה – חיים פשוטים ומובנים, אך בלתי-מושגים עבורם.

כאילו גם אצלם חלף יום, אך הם אינם חשים בו מכיוון שלא היו בו חריצי עמם. כאילו גם הם מצפים ליום המחר, אולם אינם מצפים ליום חדש, אלא מצפים לדעת – היהיה חריץ חדש בגוף עמם?

וכך מדור לדור – הם אינם חיים; הם רק נוכחים מחריץ לחריץ. מורה-שעות פשוט, מה משמעות הזמן כשמתעוררים בבית שלא שלך? אולי בעלי-הבית לא יהיו שבעי-רצון שהשכמת קום כל-כך והפרעת לשנתם, ואולי הם כועסים שטרם קמת? אתה מאזין לכל חריקה ולכל רשרוש ומשתדל לנחש מה מתהווה בבית זה שבו אתה נמצא. אבל יום יבוא ואנו נתעורר ונראה אותו מורה-שעות פשוט – וזה יהיה שעון ביתנו. ומן השנייה הראשונה של היום החדש נחוש לראשונה משהו שיכול לקרות ויקרה, כפי שקרה, קורה ויקרה לכל אחד בביתו-שלו.

ושניות ראשונות מוחשיות אלה יתחילו להצטרף לרגעים מוחשיים, לשעות, לימים, לשנים, לדורות. או-אז ייכונן קשרי-גומלין בינינו ובין העולם שבו אותן יחידות-מדידה של זמן הן כמו אלה שלנו. ואנו נתחיל לחיות.

דצמבר 1971

אני מסובב את גלגל-הזמן כדי לפרוץ לתוך העתיד ולמשש את כל הגבשושיות השונות העלולות לצוץ – האין לעמי חריצים חדשים? מוצא את עצמי בביתנו: אכן ישנם גבשושיות ועיקולים שונים, אולם חריצים אין. רק על מפתן ביתנו יש אי-אלו גבשושיות – האין אלו חריצים? פירוש הדבר, שבעתיד כבר פסענו מעל מפתן כזה. איש לא רכש בקלות את ביתו ולנו יהיה קשה שבעתיים, כי אנו תופסים את עצמנו בתודעתנו רק כפי שהננו. אנו נכיר בזאת כל עוד נשרכים אחרינו על-פני דורות חריצי-חריצים של האשמות ברצח, בבגידה, באכזריות, בריגול, בחבלה, בתוקפנות, בשידפון, בחוליים, בסכסוכים מדיניים, בקשיים כלכליים, ובכלל – בקשר עם כל מיני כוחות-שחור נגד כוחות-האור.

אנו נהיה מודעים לזאת גם כשנפסע אל מפתן ביתנו.
אך משנעבור את מפתן ביתנו ואנו עדיין חושבים את עצמנו למה שהננו, נחוש לפתע,
לראשונה, באושר העולם הזה: נחוש את עצמנו כאנשים פשוטים כפי שחשים את עצמם
האיטלקים באיטליה, הרוסים ברוסיה, היוונים ביוון.

ואם יהיה בביתנו רעב, אנו פשוט נרעב.

ואם יתנפלו על ביתנו, אנו פשוט נתגונן.

ושוב נהיה לבני-אדם.

...אך מה לך? כיצד? מתי? שאלות עיניה של אמא ומתערבבות בהן השמחה, הפחד
והגאווה.

אמא מבינה הכול. היא שואלת את עצמה.

בכי, אמא, הרי זה אושר שחוזרת אלינו משמעותם הנעלה של חיינו, והיא הרי צריכה
לעזור לנו.

אל תבכי על שהיא חוזרת רק עתה.

מתוך מכתב אל מריאטה שאגיניאן, מחברת הספר "האדם זמנו":

"הגבלה שכזאת, המוצגת על-ידי הספר אינה מביכה: 'הציפוני הגנים של אלפי שנות
נדודיהם של הארמנים על-פני אדמתנו – הגירוש התמידי מאותה אדמה על בתיים ועל
מיטלטליהם, יישוב אדמות חדשות, הטיפול המסור באדמות אלה, הפרחת הגנים, ושוב
גירוש, שוב נדודים... עם החלום הנצחי על מולדת – הכוכב המאיר את דרך הנדודים
הנצחית. מצאתי את עצמי בממלכת הגנים, אשר אי-תאימת צליליהם אטמה את אוזני כמו
שהמולת הים אוטמת את הקונכיה'.

והמעניין הוא – כיצד ומתי ניעורו אותם גנים אצל הגיבורה?

גם התעוררות הגנים אצל ילד, אשר שרדה מעליו לפתע רק פיסת-שמים זעירה,
המעוטרת פרצופים של בני גילו הצעירים – אלה אשר גירשוהו לתוך הבור והמזמרים מעליו
דברי-בלע בלתי-מובנים, ובכל פעם שהוא מנסה לטפס ולצאת כדי לשוב ולראות את כל
השמים הם דוחפים ומחזירים אותו מטה-מטה. עם התעוררות גנים שכזאת הכול פשוט
ומובן עד כדי כך, שאפילו אין זה מעניין עוד.

משום-כך נכון יותר שבהמשך דרך הגנים של הגיבורה אין זה סתם רק מעניין, אלא הדבר
הוא בעל חשיבות חיונית לגבי מי שהיה ילד והתבגר: 'המקור הרוסי חדר לכל נקבוביות
ביתנו: מיניקות רוסיות היניקו אותנו בחלבן... המטפלת הרוסייה, אותה 'ניאניה', היתה
החוליה העיקרית בקשרינו עם העולם החיצון...'

והנה היא כבר בת שלושים והיא נודדת על-פני בירתה העתיקה של הארמנים – א נ י:
...'א נ י – הבירה – או ליתר דיוק: מה שנותר ממנה – ראיתי במו-עיני. יש להודות שלא
התרגשתי באותה עת ממפגש זה'.

והנה כיצד נראתה בעיניה אותה בירה עתיקה הנמצאת כבר מעבר לגבול, בהשקיפה
עליה מעבר לגבול: 'והנה כיום אני מחיה בזכרוני את חוויות העבר, מעבירה אותן קדימה על-
ידי חוט-הזמן הדקיק מן העבר אל העתיד שהוא בר-היכר, מעבירה בתנועת המחשבות
והעט את כל מה שראיתי אי-פעם: מקבץ הרחובות, סביבת בתי-מלאכה, שכונות-מגורים,
בתי-מרחץ, כיכרות, בתי-משפט, שווקים, ארמונות מפורסמים וחאנים עניים – כל אלה הם
מוצאם של אבות-אבותי, ארץ אשר דמי הנענה לקריאתה חש בה את קרבת מוצאו'.

ובהבינה שעל שאלת השאלות יש לענות לעצמך ולבני-האדם, מסבירה הגיבורה: 'באיזו
מידה מוגבלת הבנת המדענים בעניין הגנים. הם סוברים שתורת הגנים מתחילה מסבתא
ומסבא ולא מאדם וחווה!'

והשאלות מדוע? הכיצד? מתי? נעשות חסרות-ערך. אמור פשוט: גנים. הם שווים אצל
הכול – אפילו אצל אלה אשר מעל ראשם היו תמיד שמים גדולים.

ומשהתבגר זה אשר היה פעם ילד, שמעליו פעם נשארה פתאום אך פיסת-שמים קטנה,
הוא טובל עתה בזרם הגנים שהציפו את הגיבורה כשווה בין שווים מבלי לזכור עוד את
פגמיו."

האדם והזמן – קשורים זה בזה.
הזמנים שלנו הם זמנים של שחרור הגנים.
הזמנים שלנו דורשים:
שלח את עמי!

ינואר 1972

...אני מזנק מן החשיכה, קורע את המעגל המחולל והמזמר, ידיים מימין ומשמאל נחות
על גבי, על כתפי, אוחזות בי, ואף ידי נחות על גבים ועל כתפיים – והנה אני בתוך סחרור
המעגל. המעגל נקרע ומתרחב, הוא כבר משתרע על כל הרחוב, מזנק אל המדרכות, מאיץ
את סחרורו וכן את קצב הריקוד והשיר. באיזו מידה מיטיבות להחזיק בי ידיים זרות אלו,
הנחות על גבי ועל כתפי? כמה נעים להן לידי לנוח על הגבים והכתפיים הזרים האלו. איני
חש ברגלי אף-על-פי שמעולם לא הייתי רקדן. איני מתיירא מקולי, שבדרך-כלל נוהג לקלקל
את השירה. וכמה הייתי רוצה שלעולם לא ייגמרו הריקוד והשיר האלה; לחוש תמיד את
הידיים האלה, את הכתפיים, הגבים, אשר אפשר לסמוך עליהם. כל הפרצופים זרים לי, אך
כולם קרובים ויקרים. על כולם חותם של עבר אחד ועתיד אחד, דאגה אחת ותקווה אחת,
צער אחד ושמחה אחת, השולחת את אורה מבפנים ומאירה את המעגל הרוקד והמזמר.

זוהי חגיגת הגנים. הם, בגעגועיהם וברעבונם, הוציאנו אל הבמה מתוך הסתגרות של
שירים והרמת כוסות מעומעמים וחנוקים.

הם בלתי-נראים ובלתי-מוחשיים. הם חזקים מאתנו – אין לעצור בעדם.

אך אין אנו חשים בנוח על הבמה אל מול מבטים נוקבים של עיניים המציצות מאפלת
האולם. רבות הן העיניים – כל האולם עיניים סקרניות-חקרניות.

עבורם, עבור עיניים אלה, ריקודינו ושירתנו הם דברים, כאילו זה לא כבר שימשו להם
נושא לגיחוך סלחני, כאשר ההוללים, אשר בזבזו את ערך חייהם והסתירו תחת מעטה של
ליצנות את כבוד האדם שאבד להם, רקדו ושרו שירי הספד לעצמם. והנה, עתה, העיניים
תמהות, האוזניים מאזינות – מה זאת? לפתע יש בריקוד דינמיקה חדשה, לשירים יש צליל
חדש ואין עוד בעיניים העוקבות אחרינו אותו גיחוך סלחני, המשפיל את כבודנו העצמי. עתה
נרגזות ומודאגות העיניים והן שואלות: מה קרה להם? הכיצד? מתי? – הדבר מעלה את
כבודנו העצמי.

ואנו רוקדים ושרים, ושילוב ידיים איתן זה שטרם היכרנוהו – של המעגל הרוקד והמזמר
– מחזק את חיוניותנו הקמה לתחייה. כוח רוחו של עמנו מסוגל לא רק לרקוד ריקוד זה
ולשיר שיר זה, אלא גם להגשים את חלום חגיגתנו:

בשנה הבאה בירושלים!

ואנו רוקדים ושרים כדי שילדינו באולם שלנו, על הבמה המוארת, יניחו מתוך הרגל את
ידיהם על גבים ועל כתפיים אלו של אלו, ולקול עידודים ומחיאיות-כפיהם של כל הנוכחים
יסחררו את מעגלם הרוקד והמזמר עד שיתעופף מעל לאולם שיר חדש שילדינו כבר
מורגלים בו והוא נולד תוך שילוב איתן של ידיים.

ויבשר השיר חג חדש, טוב משלנו – כפי שזה צריך להיות אצל ילדים מאושרים.

אין לו לעם אושר גדול יותר מאשר ילדים מאושרים.

ותינשא על-פני הארץ שירה של עם מאושר.

ואנו רוקדים ושרים, צוחקים ובוכים מרוב אושר.

פברואר 1972

אני שומע את שירת העתיד וצועד לצלילה, כמו הלך שאבדה דרכו צועד לקראת אור מהבהב.

ההלך היה רוצה לזנק ישר אל האור, אך סביבו גזעי-עץ, חספוסים, אבנים ובורות, והוא צועד בזהירות, תוך גישוש, עוקף משהו – פעם מצד זה ופעם מצד אחר. ויש שנדמה לו כי האור אינו מתקרב, אלא הולך ומתרחק. אך ההלך הולך והולך מבלי לאבד את הכיוון אל האור ולפתע הוא חש שעלה על משעול.

אם יש לפניו אור צריך להיות גם משעול המוליך אליו, ולו יהיה גם בלתי-ניכר, שלא דרכו עליו רגליים רבות, אך בכל-זאת זה משעול.

וכדי שלא לסטות מן המשעול לא יעקוף עוד ההלך את המכשולים, ומתוך אי-זהירות ואמונה, שעתה בלא ספק יגיע לאור, הוא עלול למעוד ולהיפצע – אך בכל-זאת זה משעול שבעזרתו אכן אפשר להגיע.

וגם אם נדמה שהאור אינו מתקרב, חש ההלך כי זהו המשעול הנכון המוביל אל האור ואין נוח וטוב ממנו וגם לא צריך להיות – כי מאין יכול להופיע משעול אחר אם יש רק אור קטן אחד בכל האפלה הגדולה.

ואף אני כאותו הלך הצועד לאורה של שירת העתיד שלנו.

את שומעת את שירת העתיד וידיך מחבקות את הילד לא כפי שאמי נהגה לחבקני, כאילו רצתה להסתירני מפני סכנה. גם את חשה בסכנה ובעיניך עדיין ניבטת האימה הנצחית של אמהות-עמנו החרדות לילדיהן, אולם ידיך שוב אינן משתדלות להסתיר את הילד.

בידיים כאלה של אמהות-עמנו צריכים להיות ילדים רבים.

ואז בא המגע הראשון של ידיים כאלה באדמה – אותה אדמה הנותנת לאמהותיהם ידיים כאלה. ואם יהיה צריך להגן על אדמה זו, הם לא יזדקקו להוכחה של קורבן הכרחי, הנדרש בכל פעם מחדש; ההוכחה תהיה אדמתנו.

ואני לא אצטרך לקרוע ולנתק את ידיך החובקות את צווארם ואת לא תאחזי בכנף-בגדמך מתוך אי-רצון להרפות מהם גם אם יבער העולם כולו, אך ללא ילדיך.

ואם יקרה אסון הוא יכול להורגני, להטריף את דעתנו. הן לא קורצנו מאבן. אך הצער לא יהפוך אותנו לחיות שנלכדו בכמה מלכודות ושאינן מבינות מה קרה להן.

משמעות חיינו לא תרשה לנו להתנהג כך. להיפך: זה יוסיף לנו כוח. אם העין לא תוכל לכוון את אש הירי, והיד לא תוכל עוד לאחוז בנשק – נוכל לשלוף את הנצרה מן הרימון ולהניפו...

לא תנוע האדמה הזרה מעל זקני עמנו הקבורים.

אדמתנו תכסה אותנו כמו אמא.

על האדמה הטובה הזאת יחיו ילדי-ילדינו.

וכפי שכוחות החיים נספגים עם חלב-האם, כך יספגו ילדינו את כל גדלותו של העם, אשר נתן בינה לאנושות.

הם יכתבו את ספרם-שלהם.

כל דור וספרו.

ואולי אחד הדפים של אותו ספר יהיה הספר הגדול שעמנו כותב ודף אחד ממנו יהיה ספרי.

ואנו נחיה לנצח.

אנו נהיה נצחיים.

מארס 1972

במשעולים רבים ושונים עברתי...
אולם בסופו של כל משעול הציקה לי השאלה: ומה הלאה? ואז הופיע משעול חדש וגם
בסופו צצה השאלה המציקה: ומה הלאה?
והיו סביבי מטפסי הרים רבים שירדו מן ההר והם מאושרים. והייתי שואל אותם: ומה
הלאה? הלאה – היו להם הרים חדשים. ומה הלאה? וגם הלאה – היו להם הרים חדשים.
התקנאתי באלה אשר חיו כמטפסי הרים, עד אשר הבינותי שבלכתי ממשעול אל משעול
אני מהלך מזמן על-פני הנתיב הראשי של חיי.
נתמזגו כל המשעולים הקודמים, כפי שטיפות הגשם מתמזגות על זגוגית החלון. והיכן
היתה אותה טיפה ראשונה שסימנה את ההתחלה לזלף? כבר אין רואים אותה, כפי שאין
יודעים היכן נשמעו הצלילים הראשונים, החלשים, שגילו את שמיעת הצלילים המפוצלים
ממשעול אל משעול, שהלכו ונשמעו יותר ויותר חזקים, יותר ויותר ברורים ולבסוף נתמזגו
לשיר העתיד של עמי, המוביל אותי במשעול חדש.
ועתה אין השאלה המציקה: ומה הלאה?
במשעול הראשי של חיי יש משעול חדש, הטוב מכולם.
במשעולים רבים ושונים עברתי...
ותמיד זה היה כך: טוב מן המשעולים שעברנו – רק המשעול החדש.
אך פעם אחת נתגלה משעול חדש שכלל לא ציפית לו.
ממשעול כזה אתה חוזר אחר.
במשעולים רבים ושונים עברתי...
היה לי זקן. הוא סימל את קשיי המשעול ואת אי-כניעתי לו.
עתה זה מסמל דבר חדש – את תבונת הצעדים במשעול הזה. תבונה זו אומרת, שאין לו
לעמי מנוס ואין הוא יכול להימנע ממשעול זה.
המשעול יטהר אותי, כפי שפעם זיכנו חולות המדבר כמה דורות.
...הנה הוא בא. אין הוא הולך במשעול – שכבר עבר בו. זהו נתיב הניצחון, נתיב קטן של
הניצחון הגדול ביותר – ניצחון על עצמך.
הידיים מושטות אליו, ידיים רבות, וידיו נמשכות אלינו, אך כבר אי-אפשר להגיע עד
למגע-יד. צריך יהיה לעבור את כל המשעול עד הסוף כדי למצוא את עצמך מעברה האחר
של הרשת שאינה גבוהה ביותר, שאפשר לעבור אותה בקפיצה אחת. אולם הידיים האלה
המושטות עוד ילחצו בכוח אלו את אלו, ואנו עוד ניזכר במשעול שקירב אותנו כפי שרק סכנה
יכולה לקרב.
ואין ידיים שהכחילו מרוב קור ולא קו-אוטובוס המחזיר אותנו אל המשעול.
יש רק משעול.
במשעולים רבים ושונים עברתי...
ולא-אחת קרה שלא היה לא יום ולא לילה, לא חום ולא קור, לא צמא ולא רעב – לא דבר,
פרט למשעול שיש לכבוש.
ובכל העולם כולו – רק המשעול ואתה.
והזמן נעצר.
ונראה מי ינצח – אתה את המשעול או המשעול אותך.

אפריל 1972

במשעולים רבים ושונים עברתי...

עם כל משעול חדש התרחקתי יותר ויותר מבני-אדם.
רק המשעול היה החוט הדק שקשרני לחיים. נאחזתי בחוט חיים זה כדי לשוב אל בני-האדם.

ועתה הם, שאליהם הייתי חוזר לאחר כל משעול שעברתי – משעולי החדש.
הם אינם יודעים למה הם הפכו להיות עבורי עד שאדע בעצמי מה אני.
הם שונים: מחייכים ומקדירי-פנים, צוחקים ובוכים, שרים ושותקים, אך כולם – גם יוצאי-הדופן, גם הפקידים גם הוגי-הדעות גם פשוטי-העם – הם כולם, משהפכו להיות למשעול, נעשו דומים זה לזה, כפי שדומים גרגרי חול המדבר, אשר פעם זיכנו את עמי, או כפי שדומות טיפות מי-הים אשר פעם חסמו ממש את דרכו של עמי ונבקעו לפניו.
במשעולים רבים ושונים עברתי...

ותמיד היה – המשעול נשאר משעול רק עבור הראשונים.
לאחר-מכן אתה הולך בו ומרגיש שאין זה משעול: סבך היער שהיה עליך לעבור בעדו כל-כך נרמס עד שאתה הולך כאילו ברחוב הראשי של העיר. הביצה הטובענית כל-כך יבשה מנעליהם של העוברים בה עד שאתה צועד על פניה כעל משטח חציר. אבנים נשחקו על-ידי בני-אדם שהתנפצו עליהן. כל המשעול הפך להיות קייטני כלשהו.
כזאת יקרה לכל משעול, פרט למשעול זה.
במשעול זה סבך היער שנרמס שב וצומח שוב, כי אין משהו מלא יותר חיוניות משורשי הסבך הזה.

וככל שיהיה לו זמן למשעול הזה – תהיה זו רק שנייה בשביל המשעול.
ומה כבר יכול להשתנות במשעול הזה תוך זמן קצר?
רק אולי אם תשתנה נטייתו של ציר כדור-הארץ, והאקלים ייהפך להרסני עבור שורשיו של סבך היער אשר במשעול זה.
אולי יזהר בשמים כוכב המתקרב לארץ, והארץ תימשך אליו.
אולם זה קורה לעתים רחוקות ואיש אינו יודע מתי.
והמשעול תמיד יישאר משעול.
כל זמן שיהיה מי שילך בו.

מאי 1972

דרך האנושות היא תמיד דרך: מתפתלת במקום אחד, מזנקת קדימה, פונה לצד אחד או לצד אחר. סביב דרך כזו משעולים רבים. הם יוצאים מן הדרך, חוצים אותה, מתמזגים אתה. כל משעול קצר מן הדרך, והקצר מכולם – הוא הקשה מכול.
בדרך האנושות ובמשעוליה הולכים עמים. הולכים בכל כוחם, בוחרים במשעול הקשה יותר – איש אינו רוצה להיות האחרון ולאבד את דרכו בתוך האבק שהותירו העוברים לפניו.
וכפי שנבחר המשעול החדש מתוך ניסיון שנרכש מן המשעולים הקודמים, כך הולך גם העם במשעול, שהוא המשך המשעולים שבהם עבר.
כל עם ומשעולו.

אנו הולכים במשעול עמנו.
ואף-על-פי שאפשר להשיג את גבו של קודמך, וזה הצועד אחריו נושף בעורפך – חוקו של המשעול הוא ללכת לבד: עקב-בצד-אגודל, לפי העקבות.
המשעול אינו מניח ללכת אחרת.

ואני הולך עקב-בצד-אגודל, עקב-בצד-אגודל לפי העקבות ולוחש: תודה לך, משעול, על שאתה קיים; תודה לך, משעול, על שהנך כפי שהנך. משעול, לולא היית קיים, לא היה אפשר לחלום על משעולים חדשים שיבואו אחריך – קשים יותר ולכן נפלאים יותר.

משעול, כל יום שאני נמצא עליך מאשר את הכרח המפגש עמך, ואני מודה לגורל על מפגש זה.

משעול, איני יכול לתאר כבר לעצמי שיכולתי אולי לא להכיר באושר שכזה – האושר לצעוד בך. ואיני מאמין באושרי ומהרהר באימה, מה יכול היה לקרות לולא הגעתי עדיך והייתי נסחף אל משעולים אחרים אשר בשובי מהם לא הייתי חושד שאני חוזר לא מהמשעול, אלא מבית כפרי ברכבת המלאה מפה לפה?

משעול, זה לא אני ההולך – הולכים אתי מאה דורות.

משעול, אני חש אחריות עצומה כלפיהם.

משעול, אני מוכרח לעבור בך.

ולכן, בבטחה, עקב-בצד-אגודל, עקב-בצד-אגודל.

רק מחשבה אחת – דאגה לכולם.

עקב-בצד-אגודל, עקב-בצד-אגודל.

אין דבר הבטוח מזאת.

החבל קושר חזקים וחלשים יחדיו.

הוא גם שם סייג בין חלשים לחזקים.

עקב-בצד-אגודל, עקב-בצד-אגודל.

אין חזקים מצועדים שכאלה.

האח שחימם הרוס, שבור וכבוי.

ננטשו אב ואם.

ננטשו ילדים.

ננטשה האשה.

ננטש הבעל.

ועוד זמן רב צריך יהיה לנשוף באח החדש עד שתדלק בו האש – אש יציבה שאפשר יהיה להתחמם בה.

עקב-בצד-אגודל, עקב-בצד-אגודל.

אין חזקים מצועדים שכאלה.

כל צעד – לעין כול.

והרי כך אין צועדים במשעול.

כך אפשר למשוך אליך חיית-טרף.

עקב-בצד-אגודל, עקב-בצד-אגודל.

אין חזקים מצועדים שכאלה.

מרעש הצעדים נוצרת מפולת-אבנים.

מרשרשת בחוסר-סבלנות, מתכוננת לזינוק.

אולי חסר לו עוד רשרוש אחד?

עקב-בצד-אגודל, עקב-בצד-אגודל.

אין חזקים מצועדים שכאלה.

משעול, אנו נעבור אותך.

ויהיו לנו אחר-כך משעולים חדשים.

אלה שעברו משעול זה בונים את ביתנו, ונשותיהם יולדות ילדים אשר להם כבר גורל

אחר.

בכותל הדמעות של עמי אבנים רבות. הן סופגות דמעות שהובאו ממקומות שונים – אלה
הן דמעות העבר וההווה...
– חשבת על משהו?
– לא, לא.
– לשם מה להשליך?
– כך צריך.
– לשם מה?
– כדי לחזור אי-פעם הנה.
– ומי שלא ישליך, לא יחזור?
– לא ידוע.
– אנחנו נחזור?
– אנחנו?
– חשבת על משהו?
– לא, לא.
– ואנחנו נחזור?
המטבע עף הרחק-הרחק ויצר מעין מזרקה קטנה.
– ולכאן אפשר? – היא מצביעה על המים שליד האבן, נוטלת מטבע, אוחזת בקצה,
רוכנת אל המים, והמטבע נופל.
ולפתע, משאך הוא נוגע במים, ניצת המטבע השחוק, זוהר בקרני-השמש הפולחות את
המים. הוא אינו צולל, אלא צף מעל פני המים כשהוא רוטט רוטט תדיר, ולפתע, באותה
פתאומיות כפי שניצת – נעלם.
– אוי! – היא רוכנת קרוב יותר למים בחפשה אחר המטבע.
חום האבן, קרירות הים ושמש למעלה, למטה, מסביב.
– חשבת על משהו?
– לא, לא.
– חשבת, חשבת, אני יודעת.
– כן, חשבת על משהו.
– על מה?
חרש נעים גלים בלתי-נראים ואחרי כל גל רץ על קרקעית הים פס זהב הנשבר באור.
פסי-הזהב רצים זה אחר זה ואין להם קץ...
בכותל הדמעות של עמי ישנן כמה אבנים הסופגות דמעות שהובאו מכאן.
...פעם, בירושלים נציץ בעד החלון ומבלי להאמין למראה עינינו נאמר: שלג. נזנק החוצה
ונזרוק שלג איש על רעהו. ומבלי שירגישו נמחה דמעה, שנטפה מתוך לחות מדקדקת
נעימה...
הכול התערבב במשעול: במקום השלג אני רואה שמש; במקום השמש אני רואה שלג.
ואיני מבין היכן אני מהלך: הרגליים שוקעות בחול.
מה רבים סוגי האדמה שעליהם צעד עמי, אולם רק בחלקנו נפל האושר לחוש כיצד
שוקעות רגלינו בחול החם והיקר.
פעם היה לנו כאן גן יפה.
שוב נגדל גן חדש ויפה.
רק שנגיע לשם.

אף-על-פי שאין אנו יודעים כמה עלינו ללכת עדיך, ירושלים, אך אם יידרשו לשם כך כל חיינו אנחנו כבר הולכים.
ואם יגיעו רק ילדינו – אנחנו הולכים.
ואם יגיעו רק ילדי ילדינו – הולכים גם הולכים.
וכל מי שיגיע יאמר: חזרנו.

יולי 1972

לכל משעול עת משלו: במשעול אחד יוצאים בחורף, באחר – בקיץ; בראשון מוכרחים להספיק ללכת כל עוד לא נמס השלג, באחר יש למהר וללכת כל עוד לא התחיל לרדת השלג.

הגיע אף זמנו של משעולנו. אך ייחודו בכך שאינך יודע מתי הוא יכלה. אולי ייערם עליו שלג חדש ואולי יישטף על-ידי גאות הנהר?
אך אם אינך יודע כמה זמן תלך, אתה בוחר במשעול קצר ביותר.
הקצר הוא הקשה.

כך תמיד טבעם של משעולים שהזמן שרטט אותם לעמים. משעולים כאלה נכבשים רק על-ידי עמים בעלי-כנף.
...ושוב אני ממריא אל השמים.

כך תמיד יהיה גורלו של האדם: כדי להשיג את האושר – שתהיה לך ארץ אשר בלעדיה אין האדם יכול להתקיים. צריך לפחות פעם להמריא לשמים, ושם, במעופך, לחוש את כוח משיכתה ולרדת אליה כשאתה כבר אדם בעל-כנפיים.

פעם כבר המראתי לשמים וחשתי את כוח משיכת האדמה של ארץ-מולדתי, אך לא היו לי כנפיים כדי לנחות על-פני אדמת המולדת. לא הפכתי להיות בעל-כנפיים.
עתה אני ממריא השמימה במשעולו של עמי. רק בהיותך במשעול עמך אפשר לרכוש כנפיים. לשם כך יש צורך להמריא גבוה. היכן הפסגה המצמיחה כנפיים? איני יודע. אך היא ישנה.

ואז אפרוש כנפיים והן יביאוני אל מולדתי.
ויהיה כל מה שדרוש לו לאדם: ארץ-מולדת וכנפיים בשביל השמים.
ספרי מובילני אל על.
ספרי הוא משעולי.

הספר הוא שיא המשעול שעברת. ככל שרבו המכשולים על משעול זה כן טוב הוא יותר. זה כמו אצל מטפסי ההרים: ככל שמסובך יותר משעולם אל הפסגה, כך יגדל ערכה של הפסגה.

לכל משעול יש ציון ערכו. כדי לקבל ציון כזה יש לעבור מכשולים במשעול לשם מבחן הקשיים. אם המכשולים אינם לפי כוחך ועקפת אותם, משעול כזה לא יובא בחשבון.
איני יודע אם יובא משעולי בחשבון על-ידי מומחי המשעולים, אולם אני צועד אל הפסגה.
אל ספרי.

אין אני הולך לשם ציון.
ספרי הוא כנפי.

כנפיים יכולות לגדול רק כפי שהן גדלות, ואחרות אינן יכולות להיות. שתגדלנה כפי שתגדלנה, אך אלה תהיינה כנפיים.

אפשר יהיה לנופף עמן...
לכל אדם צריך להיות ספר משלו.

בספר זה צריך להיות כתוב: מי אתה ולשם מה אתה קיים; ושיהיה ספר זה רק בתוך-תוכו של האדם; תוכנו ישוב ויחזור פעמים רבות; שיהיה קוראו של הספר רק האדם עצמו והוא יחזור ויקרא בו אלפי פעמים – אדם כזה יהיה בעל-כנפיים. אנו צועדים במשעול עמנו ובידי כל אחד ספרו "ישראל שלי" – איש איש וספרו. אלה הם הכנפיים שלנו. הן צומחות ומתחזקות עם כל צעד במשעולנו. לפעמים הכנפיים אינן יכולות לשאת את גובה המעוף. ואז נופל מן השמים כוכב קטן של ייאוש על אדמת מולדתנו. מאושרת היא האדמה הזרועה כוכבים שנפלו מן השמים. זו תהיה אדמת הכוכבים. בני-אדם מסתכלים בתקווה השמימה ואין כוכב שיפול מבלי שירגישו בו. כוכבים אלה מרגשים, רומזים, קוראים לבוא אליהם השמימה. אך גם אם אהיה מי שאהיה ביורדי אל ארץ-מולדתי, גם אם ארד בדמות כוכב – גם אז אהיה על אדמת מולדתי ואביט בשמים הגדולים בלא גבול המשתרעים מעלי, ואומר לכל מי שעומד על-פני ארץ-מולדתו: מעלי ומעליך – שמים, ועל-פני העולם כולו – שמים. ומתחת לשמים משותפים אלה אנו חלקיקים של ארץ-מולדתנו. ונישאת בשמים ארץ-מולדתנו בדמות כוכב קטן. אולי גם היא-עצמה כוכב נופל מיואש.

אוגוסט 1972

בפעם המי-יודע-כמה – ודאי כמספר בני-האדם כן מספר הפעמים – יש עולם ויש אני. לא אני שאת גבו משתדלת אמא ליישר עד היום, כשאך תשכח שלא צריך להתגבן – בעניין זה השתדלויותיה של אמא לשוא; אלא אותו אני, אשר ידיה המיומנות והרחבות של אמא מוסרות לו את אוצר העולם הזה. וייתכן שאינך חש תחילה באוצר זה, כי גם אין זה הכרחי לראותו מיד – לעולם אין זה מאוחר. אולם, לפחות אי-פעם אם תראהו, יעורר חיוך על שפתיך ודמעה בעיניך ואלה יחיוהו שנית וישאו אותו וימסרוהו הלאה, כי בלעדיו העולם הוא אפס ורק בזכותו הוא קיים והוא עיקר תמציתו. אני נכתב בו באל"ף רבתי, אך לא נכתבו בו רק דברים על עצמך, שנוצרו על-ידי אותו אני; הוא מאפשר גם לו לחיות. שכן יש עולם ויש אני, אשר עברו עולם זה כולו משעול שבו הלך עמי בכל הזמנים שהיו, ובכל מקום שהוא היה וממשיך ללכת עד היום.

מה נשתנה במשעול הזה?

אולי הבגד, אולי טעמה של הגלידה, היא היתה מאז ומתמיד, פשוט אין מוצאים אותה בחפירות, כי היא נמסה – וזהו זה.

אני דרוש לעולם כמו נייר-הלקמוס השרוי בעולם הזה והקובע מהו ייחודו של כל אחד בעולם הזה, מהו העולם לחלקיו ומהו בשלמותו.

אני דרוש לעולם כפי שדרוש הצלצול הראשון הקורא להתחלת המחזה. על הבמה כבר הכול מוכן לקראת תחילתו, פרט לאיזו לוחית שטותית שתמיד אפשר להספיק להתקינה כאשר הקהל ממחר מן המזנון ומחדר-השירותים. יש צורך באותו צלצול ראשון אף-על-פי שנשאלת השאלה: לשם מה הוא נחוץ, אם יש אחריו צלצול שני וגם שלישי? והאור כבה והמסך עולה, אבל הם עדיין לועסים, מרשרשים משום-מה, מסתדרים, ומה שמתהווה על הבמה אינו תופס את האולם. הבמה חיה את חייה והאולם חי את חייו. ורק אחר-כך, כשכבר הפסידו הרבה מן המתהווה על הבמה, מתחיל האולם להתעניין אט-אט בנעשה עליה, אמיתות החיים כובשות אותו. והנה כבר מתמזג האולם עם הבמה וקורה אותו נתק שעליו חולמים אלה הנמצאים על הבמה.

אני דרוש לעולם כמו שלחולה מסוכן – המצפה בתקווה לבוקר, השוכב בדממת-הליל בעיניים קרועות, חולה שנדמה לו כי נשכח על-ידי הכול – דרוש מישהו שיחלוק עמו את ייסוריו כדי שאפשר יהיה לקצר את הזמן עד הבוקר בשכחות קצרות. עד שיבואו שוב הרופאים הריהם חייבים למצוא איזה פתרון שהוא.

וכי מי עוד דרוש עד כדי כך לעולם?

לכך בחרתני אלוקי.

לעולם לא אתכחש לזה.

למען העולם.

ואני צועק מלא שמחה: עולמי, אתה שומע, אני זה אשר הנני!

אולם כדי להישאר זה אשר הנני עלי ללכת במשעול של עמי.

רק במשעול של עמך אפשר להיות זה אשר הנך.

ואני דרוש לך, עולמי, רק בתור כזה – ההולך במשעולו של עמי.

משום-כך אני שואל ודורש מענה בזכותו של עמי שרכש אותה תוך אלפי שנים: עולמי,

אתה רואה, זה לא אני ההולך, אלא עיקר תמציתך.

עולמי, אנו נלך יחדיו.

תזדקק לי.

אביא לך תועלת.

לאן נלך?...

ספטמבר 1972

הנף כנפיים ועוד הנף ועוד.

אני מנופף בכנפי כגוזל.

נבקעתי מביצתי לאחר שספגתי מחומן של ציפורים גדולות בעלות כנפיים חזקות, המקרינות אותו לכל מי שצריך להתבקע ואף-על-פי שייתכן מאוד כי עוררתי אצלם פליאה בהופעתי. אך ציפורים אלה סוברות, שלכל בעל-כנף יש מקום בשמים.

כנפי צומחות בצד הכנפיים החזקות והודות להן אני עדיין מחזיק מעמד. הרי תמיד אפשר למעוד וליפול לכפותיו של מישהו אם אין לצדך כנפיים חזקות.

כנפיים חזקות של ציפורים גדולות כל-כך חותכות וקורעות סביב את האוויר עד שסומרות נוצותי ואני חש שהן לא רק נוצות; ואף-על-פי שטרם ידעתי איך זה כשיש כנפיים, נופפתי בהן במקרה כמו גוזל שמיועדים לו חיים שונים מאלו שהוא חי כל עוד אינו חש בכנפיו. חיים אפשר להכיר רק כשישנן כנפיים – חיים אשר מה שלא יהיה בהם, ככל שיהיו שונים מן הקודמים וככל שתרבינה בהם הסכנות וצרות אין-ספור, ובסופו של דבר לאן שהכנפיים היו מביאות אותך למרות כל אלה – הם החיים היחידים והטבעיים, ובלבד שתצמחנה הכנפיים.

ורק לאחר שהתחלתי לנופף בכנפיים חשתי בקיומן.

אני מנופף בכנפי ועוצר את נשימתי משמחת התפעלות על שהן, אם כי באופן חלש הרבה יותר, חותרות וקורעות את האוויר כמו כנפיהן של הציפורים הגדולות.

הנף כנפיים ועוד הנף ועוד.

ומתעופפות נוצות-עלעלים מהנף-הכנפיים.

הן נולדו בפרק-חיי החדש אשר דרש ממני כנפיים.

אולם ייתכן שאחרי פרק זה של חיי רואים שיש, כמו גם אצל בני-אדם אחרים, פרק בר-קיימא בחייהם, כמו רוסיה שלי, דגסטן שלי, ארמניה שלי ועוד – וכן גם לעמי יש פרק בחייו שהוא בר-קיימא – ישראל שלי.

הנה עוד הנף-כנפיים ועוד עלעל הועף.

אולי היוצא לראשונה במשעול שאינו רגיל בו יחוש את יפי הקשיים של משעול זה ושוב יצעד בו כשיתחיל כבר פרק חדש בחייו.
לשם כך צריך לחיות: לטעת עץ בארץ-מולדת, להניח אבן-יסוד, להרוות צימאון של אלפי שנים ממעיין ארץ-מולדת – צריך לחיות.
ובינתיים – רק פרק בר-קיימא.
ובינתיים התעופף, עלעל.

אוקטובר 1972

כל צעד במשעול מקרב אל הפסגה.
ופעם אחת, בהגיעך לחלקה מסוימת במשעול, מתגנבת השאלה: אולי מחר הפסגה?
ייתכן שמחר.
ומחר איזה אי-סיפוק היה צפוי משהו יותר מן הפסגה.
אך האם בפסגה האשם?
כמו המשעול המוביל לפסגה, כך הפסגה.
ובכל-זאת, אולי מחר?
ואני מסתכל בפסגת המחר שלי.
וסביבי – פסגות רבות שנכבשו, רבות וגבוהות מזו שלי. אולם לא על כל פסגה שנכבשה הציבו דגלון והשאירו פתק.
פסגתי אינה גבוהה. ודאי אפשר היה לכבוש אחת גבוהה יותר, אבל לשם מה?
השגת את הגובה כדי לעוף – ואתה עף.
וכך פסגותינו העיקריות עדיין לפנינו.
ותיכבשנה פסגות עד אשר לפחות זוג עיניים אחד יציץ בעד הרשת שאינה גבוהה ושאפשר לעבור אותה בקפיצה אחת.
ויתעופפו הנוצות-עלעלים שנוצרו מהנף כנפיים חדשות ההולכות וצומחות.
הנוצות-עלעלים יתעופפו מפני שאם לא ייווצרו על-ידי הנף הכנפיים יהיו עקורים בדם – תמונת משעול עמי שתיווצר בצבעים טבעיים; וממרחק אין רואים במשיכות-מכחול גסות ומלוכלכות המתמזגות יחד לתמונה ואין לפרקה למשיכות-משיכות, כי זה רק מפריע ליהנות משלמות התמונה.
ויתעופפו הנוצות-עלעלים מכיוון שבעת הצורך יעקרו מתוך הכנפיים אפילו אותן נוצות מעטות שנתרו עדיין, אשר בלעדיהן אין אפשרות להגיע. ואם גם לא לעקור אותן, גם אז לא יהיה מובן איך זה אפשר ואיזה טעם יש לדבר ולשם מה יתעופף גוש מדמם זה?
ובניגוד לשאלה המתגנבת: ואולי מחר? – קדימה במשעול! ויחי המשעול!
ו"המחר" מוכרח להיות כשאני שאיר על הפסגה את הדגלון ואת הפתק.
אולם אל הפסגה, אם זו אכן פסגה (היא תהיה פסגה קטנה, אך פסגה; היא תמיד תהיה עבורי קטנה, אבל שלי) – אל הפסגה לעולם אינך עולה לבדך.
ואני ארשום עוד שמות ומתחתיהם אכתוב: "ולכל הספרים הטובים שלום!"
ואעוף.
ואעוף מעל הערים היפות – היפות ביותר עבור אלה שאלו הן עריהם.
ואדחוס לתוך עברי את השניות האטיות ביותר של חיי ואנתק את אלו הקשורות עדיין בעתיד.
והיכן העיר שלי היפה ביותר? אני יודע, שהעיר היפה ביותר היא זו שלי.
ולפתע...

זה יורגש, אני מנחש זאת, כפי שאחד אשר מעולם לא חש זאת יכול לנחש, שכזאת יקרה
לו רק משום שהוא בדיוק כמו כל השאר.
ואני אומר: שלום, ירושלים, חזרנו.
אבל בשקט.
בלבד בשפתיים.
שאיש לא ישמע.
...ויום יבוא. חזרנו לחופנו – חופו של הים הנמצא בלב העולם כולו.
וכמקודם כך גם עתה, וכמו בכל החופים כן גם ליד חופנו חרש נעים גלים בלתי-נראים
ואחרי כל גל רץ על קרקעית-הים פס זהב הנשבר באור. פסי-הזהב רצים זה אחר זה ואין
להם קץ...
בזמן היעדרנו פחתו המים בים המשותף שלנו בכמה סנטימטרים, ואולי נוספו.
וכמו פעם האדם משתכר מהמתיקות שבשאיפת האוויר, שהיא כרגיל בלתי-מורגשת
ונעשתה מיליוני פעמים – כך גם אצלנו, לחיינו תתגלה בינה נצחית.

נובמבר 1972

עוד לא הגיע זמנו של פלביוס חדש.
ובעולם אביב.
וחג של אביב.
על כל משעול מכובד ישנה חלקה. חלקה כזאת מעולם לא נכבשה על-ידך, חלקה אשר
מעולם לא התמודדת עם שכמותה – ואתה כולך כאב בלתי-פוסק.
כאבי – הוא ישראל שלי.
ישראל שלי בכל-מקום בתוכי.
זהו כאבי הבלתי-פוסק.
עם כל צעד וצעד במשעול הכאב גובר. אך עם כל צעד מתברר לי, כי בכל מקום שבו
שולט כאבי שם גם נישאת שירה חרישית, בלתי-רגילה, לא ברורה, אך מוכרת, שלי, קרובה
כל-כך.
נולדתי בלא שירה זו ורק משהרגשתי שצועד אני במשעולו של עמי – שמעתיה.
היא מגיעה מאלפי אביבים, שדרכם עבר עמי במשעולו.
ובחג-האביב פורשים אנו את המפה היפה ביותר ומתיישבים ליד שולחן החג.
ריק הוא שולחנו – ביום כזה הלחם בפינו מר, ואנו מוכנים להחליפו בפת חרבה של
המולדת.
וברגעים הקשים, שם, ליד שולחן החג, נשמעת ברור השירה החרישית.
היא נישאת מחלונות של גיטאות בוערים, הניצתים על-ידי אבוקות חיות.
היא נישאת ממחילות, שבתוכן מוטלות שורות-שורות צפופות והדוקות של בני משפחות
אלו בצד אלו.
ושר אני שיר חרישי.
משיר זה נישא קיא שיכורים משתוללים ומתפרעים. אולי בגלל השיר יש בחילת-מה
באביב זה?
וכפי שמאזין החולה לעצמו וחש לפתע הקלה מסוימת, עדיין מזערית, אך המעוררת
תקווה – כך אני מאזין לשירה החרישית הנוגעת בי כמו יד טובה הנוגעת בכל מקום דואב.
אני שר שירה חרישית, ובעיני לא רק כאב אחד.
הוא נדחה על-ידי השירה.
ומעל המפה שאיש לא נגע בה החג מלא אור, ואין זוהר יותר ממנו.

ונשאר למטה האביב.
ושוב משעול.
ושיר חרישי מעליו.

דצמבר 1972

להגיע...

לקפוץ למים, להתהפך על הגב, להתיישר כדי להכות על המים בכל כוח הגוף ולהתיז נתזים, גבוה ככל האפשר, ולצעוק בפה מלא מים...

– אבא! – היא תופסת את אמא. אמא כיסתה את פנים בידיה. – מה עם אבא? – היא מוחה מעיניה את הדמעות, מורחת אותן על פניה, כי דרכן אין לראות מה עם אבא. נדמה לה שאם תחסיר ולא תראה משהו יהיה לאביה רע, וכל זמן שהיא רואה אותו לא יאונה לו כל רע.

לחפון מים, לשפוך על עצמך, שיכור ורטוב, לצחוק צחוק פראי ולרוץ בפישוק ידיים ורגליים – ריצת-פרא, להתייגע, לפגוש בשמש ולמלא בה את העיניים על גדותיהן, לזחול אל החוף, להתמתח, להתהפך על הגב, לפרוש ידיים...

– עכשיו טוב לך? – היא שואלת – זהו, אלה אחרונות – מנגבת את הדמעות האחרונות – זהו, זהו, הכי אחרונות – מנגבת את הדמעות הכי אחרונות...

דצמבר 1972, מוסקבה.